

МАКСИМЕНКО С.Д., НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ В. М.

*Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ***ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ МОРАЛЬНОСТІ ЯК ВИМІРУ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ**

У статті представлено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження психологічних особливостей процесу становлення морально-психологічної стійкості сучасної молоді. Проаналізовано філософсько-антропологічні аспекти дослідження феномену моральності як виміру особистісного розвитку людини. Висвітлена змістова сутність поняття та рушійних сил морально-психологічного розвитку особистості. В якості перспективного методологічного підґрунтя вивчення феномену становлення моральної свідомості означено синтез філософсько-антропологічних та аксіологічних теоретичних концептів, що дозволяє осмислити специфіку нелінійного особистісного розвитку в умовах багатофакторності і різноспрямованості впливів.

Ключові слова: *методологія, стійкість, молодь, моральність, розвиток.*

Аналіз проблеми становлення особистості у вимірах філософсько-антропологічної парадигми потребує особливої уваги у період несталої соціокультурної трансформації суспільних трансформацій. Дослідження особливостей суб'єктогенезу у вимірах соціокультурного простору займають одне із центральних місць у філософській антропології (М. Scheler, Н. Plessner, А. Gehlen, Е. Rothacker, Е. Hengstenberg & etc.; М. О. Бердяєв, Г. В. Гребеньков, Г. В. Єльнікова, В. С. Ларцев, О. Т. Москаленко, В. І. Муляр, В. П. Сержантов, О. Г. Спіркін та ін.).

У філософсько-культурологічному дискурсі поняття «особистість» розглядається як «людина, що має самосвідомість і світогляд», «індивідуальне вираження суспільних відносин і функцій людей, суб'єкт пізнання і перетворення світу, суб'єкт прав і обов'язків, естетичних і етичних норм» [6 с. 256–257]; як наголошує у своєму дисертаційному дослідженні В. С. Ларцев, дане поняття «найповніше втілює в собі суттєві риси того певного типу людей, яким притаманна невгамовна біосоціальна активність, трансцендентне прагнення до свободи, особиста незалежність та творча діяльність у різних сферах суспільного буття, значущість персонального внеску в перетворення навколишнього світу, самоусвідомлення моральної і правової відповідальності» [4, с. 9].

Означені властивості активного суб'єкта життєтворчості набувають у процесі особистісного становлення.

Становлення – вузловий елемент універсального розвитку, пов'язаного із трансформацією якісної сутності на засадах реальної можливості

перетворення (абсолютний рух субстанції, буття). Водночас глибинною причиною і смислом суб'єктивного становлення є притаманна індивіду апріорі сутнісна неповнота потенційних можливостей роду, яка може бути нейтралізованою завдяки екзистенційним вимірам свободи життєтворчості. У даному контексті універсальним способом становлення особистості виступає діяльність як самодостатня основа перетворення індивіда у творчу індивідуальність – активно-пошукову, цілісну особистість [7 с.23], котра відзначається сталістю ціннісно-орієнтаційних спонук і моральністю поведінки.

Мета статті: дослідити теоретико-методологічні засади та емпірично вивчити умови, психологічні можливості сприяння процесу розвитку морально-психологічної стійкості молоді у контексті навчально-виховного впливу в сучасних умовах несталого суспільства.

На сучасному етапі в наукових площинах антропологічних досліджень сконцентровані проблеми, вирішення яких спрямоване на забезпечення розвитку протягом особистісного становлення моральних і духовних цінностей як найсуттєвіших в аксіологічній сфері людини [3].

Серед найважливіших проблем особистісного становлення людини вагоме місце посідають питання еволюції та означення тенденцій розвитку моральної культури людства.

В цілому еволюція філософських поглядів на мораль свідчить про потужний внесок філософів у становлення психологічних концептів розвитку моральної свідомості особистості.

Визначення основних положень формування моральної поведінки особистості було пов'язане з діяльністю софістів, які займались пошуком істинних знань через розвиток логічного мислення та оволодіння мистецтвом переконання. Моральні принципи визначались на основі узагальнення думки більшості. Так, зокрема, Платон у своїх творах писав, що про кожну річ можна висловити взаємовиключаючі судження, які рівною мірою можуть бути переконливими. Оскільки яким саме кожна людина відчуває дещо, таким, скоріш за все, воно і буде для кожної, тому людина вважалась мірою всіх речей [3, с. 6].

Деякі дослідники, спираючись на філософію Гегеля, вважають, що мораль є формою суспільної свідомості, а моральність – формою індивідуальної свідомості. Цю теоретичну позицію поділяє Л.Н.Антилогова, позначаючи мораль як сукупність норм і вимог, які пропонуються соціумом як вимоги до поведінки індивіда, тоді як моральність формується разом з

особистістю, становить принцип її буття, вона невіддільна від змісту «Я» індивіда.

Виділяють сім основних характеристик моральності:

- панування розуму над афектами;
- прагнення до вищого блага;
- добра воля й бескорисливість намірів;
- здатність жити в людському суспільстві;
- людяність, або суспільна форма відносин між людьми;
- автономія волі;
- взаємне виконання соціальних норм, виражене через золоте правило моральності.

Із аксіологічної точки зору мораль можна визначити як сукупність цінностей добра і зла, а також відповідних їм форм свідомості, відносин, учинків [4, с. 19].

В етиці під поняттям мораль розуміють такі оцінно-імперативні способи засвоєння дійсності, які регулюють поведінку людей у діапазоні добра і зла. А.А.Гусейнов та Р.Г.Апресян наголошують, що мораль виступає як «панування розуму над афектами, як прагнення до вищого блага; як добра воля і бескорисливість мотивів; як здатність жити в людському суспільстві; як людяність і суспільна форма відносин між людьми» [2, с. 26]. Науковці вважають, що мораль можна представити у вигляді двох взаємозалежних характеристик:

- 1 як особистісну характеристику, сукупність моральних якостей і чеснот;
- 2 як характеристику відносин між людьми, що виражаються в моральних нормах (вимогах, правилах, заповідях).

Мораль – це «міра панування людини над самою собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що робить» [Гусейнов, Апресян].

У парадигмі наукових досліджень феномену моралі можна виокремити різні підходи щодо співвідношення понять моралі та моральності. Відповідно до однієї з точок зору, мораль – це форма свідомості, а моральність – сфера практичних учинків, звичаїв, традицій .

Відповідно до іншої, мораль – це регуляція поведінки засобом суворо фіксованих норм, психологічного примушування і контролю, групових критеріїв і суспільної думки, а моральність – це сфера моральної свободи особистості, коли суспільні та загальнолюдські вимоги збігаються з її внутрішніми мотивами [2].

У широкому контексті моральна свідомість інтерпретується як процес відображення індивідуальною свідомістю морального аспекту суспільних подій та актів поведінки, в результаті яких здійснюється їх моральна оцінка, робиться вибір та регуляція діяльності і поведінки відповідно до інтересів суспільства, які виявляються у вимогах (нормах) суспільної моралі (О.Бондаревська). М.Й.Боришевський відзначає, що «утвореннями, які в системі особистості становлять підсистему свідомості (зрозуміло, і самосвідомості також) або органічно пов'язані з нею, є: світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, спрямованість, соціальні потреби, мотиви та інтереси, прагнення, соціально орієнтоване мислення, почуття, воля» [1, с. 26]. Р.В.Павелків розглядає моральну свідомість як особливий конструкт психіки, що забезпечує розуміння і прийняття моральних законів та організацію відповідно до них власної поведінки. На його думку, моральна свідомість є культурологічним і психологічним феноменом, який виступає важливою складовою суспільного й індивідуального буття людини. Вона є одним із компонентів свідомості людини взагалі, що відображає ступінь асиміляції особистістю суспільної моралі, засвоєння, інтерпретації, а іноді й розвитку людиною моральних принципів» [8].

На думку Н.М.Вознюка, людина стає моральною особистістю, коли вона добровільно підпорядковує свої дії моральним вимогам суспільства, усвідомлює їх значення й зміст, здатна висувати перед собою моральні цілі й виробляти рішення відповідно до конкретних обставин, самостійно оцінювати власні дії й вчинки оточуючих, виховувати себе, протистояти середовищу [2, с. 17].

Моральна свідомість функціонує на двох рівнях, що взаємодіють між собою:

- емоційно-почуттєвому, пов'язаного із реакціями особистості на стосунки між людьми; реакції виявляються у почуттях любові, ненависті; довіри, недовір'я; симпатії, антипатії; обов'язку, відповідальності; національної гордості тощо;
- раціонально-теоретичному, що виражається у системі моральних знань про норми, принципи, ідеали, оціночні судження, поняття, в яких теоретично обґрунтовується моральність та її елементи.

Залежно від носія моральна свідомість поділяється на індивідуальну і суспільну. Головними компонентами індивідуальної моральної свідомості є моральні почуття обов'язку, совісті, гідності, справедливості, що у сукупності складають емоційно почуттєвий рівень. Раціонально теоретичний

рівень індивідуальної моральної свідомості пов'язується з системними знаннями, уявленнями про поняття, їх зміст, взаємозв'язок; наприклад, про добро, зло, щастя, сенс життя, справедливість, відповідальність, що дають уявлення про моральні цінності взагалі і вищі зокрема.

Почуттєвий і раціональний рівні індивідуальної моральної свідомості є основою моральних переконань. Суспільна моральна свідомість, носієм якої є суспільство, акумулює не тільки і не стільки моральну практику сучасників, а значною мірою використовує досвід минулих поколінь та історичних епох, їх пошуки і досягнення. Суспільна моральна свідомість – цілісний феномен, де теоретичний рівень відбивається у системі понять. Специфіка понять моральної свідомості у тому, що вони своєрідно відбивають моральне життя суспільства, спільнот і людини, використовуються для оцінки різних дій, вчинків як людини, так і інших соціальних суб'єктів. Найбільш загальними категоріями моральної свідомості є: добро і зло, справедливість, совість, щастя, сенс життя, етичний ідеал.

У структурі моральної свідомості О.Бондаревська виділяє три компоненти:

- нормативний, до якого належать моральні знання, моральні поняття, принципи, ідеї, що виражають вимоги суспільства до поведінки людей і які стали надбанням особистості;
- оціночний, до якого належать оцінка й самооцінка, ідейно усвідомлені оцінні критерії, що використовує особистість у практичній діяльності;
- регулятивний, до якого належать почуття, ставлення, переконання та інші компоненти свідомості, що здійснюють вплив на поведінку особистості.

Розподіл структурних компонентів моральної свідомості є досить умовним, тому що в дійсності ставлення особистості до оточуючих її людей виявляється у взаємодії всіх компонентів, комплексно. Фактично ці компоненти функціонують у моральній свідомості як єдине ціле.

Висновки: Не відкидаючи ціннісно-нормативної сутності моральних норм і принципів, можна наголосити на тому, що моральність людини є процесом і результатом розвитку сутнісних сил людини, які пов'язані з її здатністю сприймати цінність іншої людини, поважати її гідність, критично оцінювати свою поведінку відповідно до суспільних інтересів суспільної моралі, правильно, прогресивно її орієнтувати, бути моральною активною особистістю, співпереживати, радіти, жаліти тощо; і оскільки

ки розвиток цих сил можливий лише в соціумі і завдяки соціуму, то сутнісний зміст морального становлення особистості складає позитивний моральний досвід людства, що накопичений у процесі історичного соціального розвитку [4 с. 18]. Серед найголовніших складових моральної зрілості людини є культура морального мислення, єдність моральних почуттів з переконаннями, що дають особистості вірну моральну оцінку своїх дій і вірну орієнтацію в системі моральних цінностей. Все це сприяє оволодінню людиною моральними формами управління своїм суспільним та індивідуальним життям.

Список використаних джерел

1. Боришевський М.Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. Київ: Академвидав, 2010. 416 с.
2. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.
3. Демиденко В.К. Совість : навч.-метод. посібник. Київ, 2000. 86 с.
4. Донцов А.В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді. Харків : Шлях, 2000. 227 с.
5. Донцов А.В. Моральна культура вчителя : монографія. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2008. 240 с.
6. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
7. Малихін А. Моральна свідомість особистості: сутність та структура [електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9
8. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості в молодшому шкільному віці: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Рівне, 2005. 445 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Boryshevskiy M.I. Doroha do sebe: vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti: monohrafiia. Kyiv: Akademvydav, 2010. 416 s.
2. Vozniuk N.M. Etyko-pedahohichni osnovy formuvannia osobystosti. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2005. 196 s.
3. Demydenko V.K. Sovist : navch.-metod. posibnyk. Kyiv, 2000. 86 s.
4. Dontsov A.V. Formuvannia moralnykh mekhanizmiv povedinky studentskoi molodi. Kharkiv : Shliakh, 2000. 227 s.
5. Dontsov A.V. Moralna kultura vchytelia : monohrafiia. Kharkiv: KhNU imeni V.N.Karazina, 2008. 240 s.
6. Karpenko Z.S. Aksiolohichna psykhohohiia osobystosti : monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2009. 512 s.
7. Malykhin A. Moralna svidomist osobystosti: sutnist ta struktura [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do zhurn.: http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9

8. Pavelkiv R.V. Rozvytok moralnoi svidomosti v molodshomu shkilnomu vitsi: dys. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07. Rivne, 2005. 445 s.

Maksymenko S. D, Nevmerzhytskyi V. M. Philosophical and anthropological aspects of studying the phenomenon of morality as a measure of personal development

The article presents a theoretical generalisation and empirical study of the psychological features of the process of formation of moral and psychological stability of modern youth. The philosophical and anthropological aspects of the study of the phenomenon of morality as a dimension of personal development are analysed. The semantic essence of the concept and the driving forces of moral and psychological development of the individual are highlighted. The synthesis of philosophical, anthropological and axiological theoretical concepts is defined as a promising methodological basis for studying the phenomenon of formation of moral consciousness, which allows to comprehend the specifics of nonlinear personal development in the conditions of multifactoriality and multidirectionality of influences.

Key words: *methodology, sustainability, youth, morality, development*